

Куліуш В.М.

аспірант кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ВЧИНЕНОЇ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ КІБЕРПРОСТОРУ

Розслідування кримінально-релевантних подій як процес пізнання має свій власний, напрацьований тривалою практикою та законодавчо закріплений, інструментарій, який забезпечує вирішення завдань у межах конкретного кримінального провадження, а також загальних завдань визначених у ст.2 КПК України. Безумовно, що серцевиною такого інструментарію виступає відповідна система слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Розпочинаючи аналіз особливостей проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів цієї категорії, перш за все необхідно проаналізувати організаційно-тактичні особливості проведення огляду. Необхідно звернути увагу, що досліджуючи проблему розслідування комп'ютерних злочинів, науковці, як правило, залишають вказане питання поза увагою. Значним чином це зумовлюється тим, що з організаційно-тактичного боку проведення такого огляду є аналогічним проведенню огляду місця події під час розслідування інших категорій кримінальних проваджень. Водночас, на нашу думку, огляд приміщення під час розслідування злочинів економічної спрямованості, вчинених із використанням кіберпростору має свої особливості: *по-перше*, формує у слідчого уявлення не лише щодо сутності кримінально-релевантної події, а й щодо рівня організованості та системності злочинної діяльності, що дозволяє конкретизувати подальшу стратегію розслідування; *по-друге*, під час огляду при-

міщень, виявляються інфраструктурні елементи, які забезпечують злочинну діяльність.

Щодо *першого блоку*, то під час огляду слідчому необхідно звернути увагу та відобразити у протоколі огляду такі елементи: а) просторово-технічні характеристики приміщення, зокрема його доступність для випадкового огляду іншими особами; б) віддаленість від публічних місць та місць масового скупчення людей; в) конструктивні особливості окремих частин будівлі, зокрема вікон – обладнання їх засобами маскування; г) планування приміщення, що дозволяє зробити припущення щодо його спеціального пристосування до здійснення злочинної діяльності, що свідчить про високий рівень її організації.

Щодо *другого блоку*, то особлива увага слідчого має фокусуватись на окремих елементах інфраструктурного забезпечення приміщення, зокрема: встановлення додаткових систем безперебійного електропостачання; наявність у приміщенні генераторів автономного енергопостачання; камер спостереження у межах периметру приміщення та зовні; систем охорони та сигналізації, а також відокремленого місця для дислокації фізичної охорони. Так, виявлення під час огляду приміщень вказаних елементів дозволяє слідчому зробити окремі попередні висновки щодо особливостей виявленої злочинної діяльності, а саме:

а) організаційної форми співпраці учасників злочинної діяльності. У контексті цього, необхідно пояснити, що мова йде не лише щодо моделі організації конкретного злочин-

ного угруповання, а й щодо обізнаності інших осіб, із сутністю подій, які там відбувались, оскільки останні могли не приймати безпосередньої участі у злочинній діяльності, економічної спрямованості, яка здійснювалась із використанням кіберпростору, але володіти значною кількістю інформації щодо суб'єктів такої діяльності, особливостей взаємовідносин між цими особами, зокрема наявності внутрішніх конфліктів у середині угруповання тощо;

б) тривалості злочинної діяльності та професійного рівня організаторів останньої, про що може свідчити рівень капітальних вкладень у приміщення з метою забезпечення злочинної діяльності;

в) ймовірна наявність у організаторів злочинної діяльності інших приміщень, де здійснюється аналогічна злочинна діяльність.

Продовжуючи, необхідно відзначити, що наступним традиційним об'єктом огляду під час розслідування злочинів економічної спрямованості, які вчиняються із використанням кіберпростору є апаратні засоби. На нашу думку, можна виокремити дві тактичні ситуації огляду апаратних засобів, які потребують детальнішого аналізу.

Так, *першою тактичною ситуацією* є попередній огляд апаратних засобів на місці події або під час їх вилучення у особи. Вище нами зверталась увага, що огляд місця події у провадженнях цієї категорії не проводиться спонтанно і у слідчого є можливість забезпечення його підготовки. З організаційно-тактичного боку така підготовка охоплює відповідну систему дій, зокрема:

– потенційна оцінка виду та класу апаратних засобів, які будуть оглядатись на місці події, яка базується на наявній у слідчого інформації щодо сутності кримінально-релевантної події;

– визначення кількості та фахової спрямованості спеціалістів, яких необхідно залучити до проведення огляду. У контексті цього, необхідно звернути увагу, що фах спеціаліста зумовлюється тим чи розглядає слідчий так-

тичну можливість огляду апаратних засобів у процесі їх безпосередньої роботи із використанням засобів фіксації роботи програмного забезпечення певного виду. Наприклад, огляд із використанням відео– зйомки моніторів відповідних пристроїв, на яких, відображається робота окремих програмних продуктів у реальному режимі часу. На нашу думку, за наявності організаційно-тактичної можливості такої фіксації її здійснення є обов'язковим, оскільки у подальшому забезпечує доказування використання алгоритмів та програмних продуктів для вчинення економічних злочинів, а спеціаліст, який бере участь у такому огляді може бути допитаний під час досудового розслідування та судового розгляду щодо особливостей та функціональної спрямованості роботи конкретного типу програмного забезпечення, робота якого задокументована у реальному режимі часу. У той же час, необхідно наголосити, що огляд робочих апаратних засобів з метою відео фіксації роботи програмного забезпечення характеризується значними тактичними ризиками, оскільки, як свідчить практика, за наявності віддаленого доступу та можливості контролю за роботою таких апаратних засобів, існує реальна загроза миттєвого знищення даних, які зберігаються на відповідних носіях інформації.

– визначення переліку засобів для вилучення виявлених на місці події апаратних засобів;

– формування групи забезпечення, яка спрямовується на недопущення умисного припинення електропостачання у приміщення та вимкнення апаратних засобів;

– підбір понять, які обізнані щодо особливостей роботи апаратних засобів та програмного забезпечення та можуть у подальшому бути допитаними щодо сутності проведеної слідчої (розшукової) дій.

Продовжуючи, необхідно звернути увагу, що за результатами реалізації початкового етапу огляду слідчим може бути обрано дві типові моделі його продовження: *по-перше*, фіксація роботи апаратних засобів та про-

грамного забезпечення у реальному режимі часу, наприклад до завершення виконання програмними продуктами певних алгоритмі, і лише після цього відключення апаратних засобів від мережі енергопостачання та їх вилучення; *по-друге*, негайне відключення апаратних засобів від мережі енергопостачання та їх вилучення. Як свідчить практика вибір другої моделі є характерним за наявності достатніх підстав вважати, що апаратні засоби знаходяться під зовнішнім управлінням та інформація на них може бути знищена дистанційно.

Повертаючись до безпосереднього огляду апаратних засобів на місці події необхідно зауважити, що практика роботи правоохоронних органів свідчить про вибір, у переважній більшості випадків, слідчими моделі попереднього огляду таких апаратних засобів метою якого є: а) фіксація локації їх розташування у приміщенні; б) встановлення інструментів фізичного з'єднання апаратних засобів між собою, а також із периферійним обладнанням; в) виявлення та фіксація у протоколі ідентифікаційних ознак кожного апаратного засобу, який оглядається та у подальшому буде вилучений працівниками правоохоронних органів. Такий підхід видається логічним, оскільки детальний огляд апаратних засобів потребує тривалого часу та спеціальних умов, і його проведення, навіть за участю спеціаліста, на місці події є неможливим. Принагідно зауважити, що залучений спеціаліст до огляду апаратних засобів безпосередньо на місці події виконує допоміжні задачі у частині: а) конкретизації переліку апаратних засобів, які потребують огляду та вилучення, оскільки відсутність у слідчого спеціальних знань може призвести до того, що він не ідентифікує окреме обладнання як апаратний засіб, який має відношення до злочинної діяльності; б) надання слідчому допомоги у здійсненні коректного відключення апаратних засобів від мережі енергопостачання; в) надання слідчому допомоги щодо коректного роз'єднання та локалізації апаратних засобів,

які фізично пов'язані між собою; г) консультування та надання безпосередньої допомоги щодо коректного упакування та опечатування вилучених апаратних засобів та рекомендацій щодо їх безпечного транспортування.

Продовжуючи аналіз необхідно також звернути увагу на тактичні особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях цієї категорії, оскільки допит є найпоширенішою слідчою дією і за його допомогою добувається найбільша кількість доказів, які дозволяють встановити істину.

В юридичній літературі сталою практикою є розподіл слідчих дій на вербальні та невербальні, зважаючи на це, насамперед необхідно розглянути особливості проведення допиту осіб, безпосередньо причетних до вчинення таких злочинів. На думку вчених, допит передбачає собою регламентований законодавством усний діалог між посадовою особою, в провадженні якої знаходиться кримінальна справа, та свідком, підозрюваним та обвинуваченим, що проводиться з метою отримання фактичних даних (усних відомостей), які мають доказове значення [2, с. 75].

Зважаючи на достатньо високий рівень розробки тактики проведення допиту особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, вважаємо за необхідне зосередити свою увагу саме на особливостях проведення окресленої слідчої дії під час допиту кіберзлочинців.

Перш за все, необхідно звернути увагу на те, що особа, яка причетна до вчинення злочинів економічної спрямованості із використанням кіберпростору володіє відповідною системою спеціальних знань у сфері функціонування високих інформаційних технологій та за своєю інтелектуально-психологічною організацією суттєво відрізняється від осіб, які вчиняють злочини загальнокримінальної спрямованості. У контексті цього, слідчим значна увага повинна бути приділена підготовці до проведення допиту конкретної особи, і більше того, на нашу думку, під час підготовки до проведення такого допиту слід-

чому слушно залучати спеціаліста із метою: а) конкретизації предмету допиту відповідної особи; б) надання слідчому допомоги у формулюванні конкретних запитань, які стосуються технічної сторони роботи відповідних апаратних засобів та програмного забезпечення, а також алгоритмів та моделей злочинної діяльності. Як слушно відзначають науковці, під час розслідування кіберзлочинів, необхідні знання у галузі телекомунікаційних систем, комп'ютерних технологій і комп'ютерної техніки. Разом із тим, не кожен слідчий володіє такими знаннями, або володіє ними у недостатньому обсязі, у зв'язку із чим під час підготовки до допиту слід розв'язати питання про необхідність залучення спеціаліста, допомога якого уможливить точне формулювання питань, а також повне й усебічне розуміння слідчим відповідей на них та їх вірну фіксацію. Пов'язана із цим і проблема можливої інтелектуальної протидії з боку злочинця, для чого можуть використовуватись спеціальні знання та навички, на які також може звернути увагу спеціаліст [1].

На стадії підготовки до допиту у справах про кіберзлочини необхідно провести інформаційне забезпечення допиту, дослідження особистості особи та планування допиту. Інформаційне забезпечення є важливою складовою частиною на стадії підготовки до допиту особи, яка вчиняє злочини із використанням кіберпростору, адже високий рівень знань слідчого та володіння ним усіма зібраними у справі матеріалами та допоміжною інформацією технічного характеру гарантує контрольованість ситуації на допиті. Ще однією умовою інформаційного забезпечення допиту при розслідуванні кіберзлочинів є наявність знань комп'ютерних технологій, а також нормативно-правової бази, що регулює галузь порушених прав та інтересів.

Підготовка до допиту конкретної особи у цій категорії кримінальних проваджень, потребує від слідчого знаної аналітичної роботи із метою встановлення окремих даних, які в подальшому визначають предмет та так-

тику проведення допиту. Так, на підготовчому етапі з метою конкретизації предмету допиту слідчому слушно системно проаналізувати: а) роль конкретної особи у злочинній діяльності; б) на підставі раніше побудованої працівниками оперативного підрозділу чи безпосередньо слідчим матриці зв'язків, визначити ступінь інтенсивності зв'язків цієї особи з іншими учасниками злочинної діяльності; в) оцінити тривалість участі особи у злочинній діяльності.

У свою чергу, з метою конкретизації тактичних прийомів допиту слідчому необхідно акцентувати увагу на таких аспектах: а) вік допитуваної особи, оскільки практика роботи підрозділів кіберполіції свідчить, що до вчинення шахрайств із використанням високих інформаційних технологій досить часто залучаються неповнолітні, які самостійно здобули достатні компетентності щодо роботи кіберпростору та використання відповідних апаратних засобів та програмного забезпечення; б) сімейний стан особи та наявність у неї відповідної системи корисних соціальних зв'язків; в) чи притягувалась особа раніше до будь-яких форм кримінальної відповідальності, і, як наслідок, чи обізнана вона із методами та прийомами роботи слідчих підрозділів; в) ступінь задокументованості злочинної діяльності конкретної особи та наявність у кримінальному провадженні зібраних доказів, які у необхідних випадках за тактичної необхідності можуть бути продемонстровані особі, яка допитується; г) час встановлення причетності особи до злочинної діяльності економічної спрямованості, яка здійснюється із використанням кіберпростору. Безумовно, що наведені нами блоки аналітичної оцінки слідчим під час підготовки до проведення допиту не є вичерпними і варіюються у залежності від слідчої ситуації, яка склалась у розслідуванні на момент проведення вказаної слідчої дії.

Аналіз тактичних складових допиту у кримінальному провадженні потребує акцентування уваги на формах та методах встановлення психологічного контакту

із допитуваним. Водночас, зважаючи на межі нашого дослідження, ми залишаємо вказану проблему поза детальною увагою, оскільки це питання досить ґрунтовно проаналізовано у криміналістичній літературі, а напрацьовані методики щодо встановлення психологічного контакту можуть бути використані для допиту осіб, які вчиняють злочини економічної спрямованості із використанням кіберпростору без особливих модифікацій.

Зважаючи на це вважаємо необхідним акцентувати увагу на проведенні допиту осіб, які причетні до злочинної діяльності економічної спрямованості, вчиненої з використанням кіберпростору. Закономірно, що предмет допиту таких осіб, залежить від їх ролі у структурі досліджуваної нами злочинної діяльності.

Перш за все, необхідно звернути увагу на особливості предмету допиту особи-виконавця злочинних дій, пов'язаних із використанням кіберпростору. У той же час, акцентуємо увагу на тому, що предмет такого допиту різнитиметься залежно від того чи здійснює особа злочинну діяльність у складі угруповання чи є автономним злочинцем, котрий займається злочинною діяльністю економічної спрямованості із використанням кіберпростору.

Так, щодо допиту особи виконавця, котра входить до складу злочинного угруповання можна виокремити такі структурні блоки предмету допиту:

по-перше, дані, які характеризують механізм залучення особи до злочинної діяльності. У межах цього блоку з'ясовуються питання щодо:

– способу встановлення особою контакту із представниками угруповання чи іншими злочинцями: а) ініціативна діяльність особи щодо пошуку інших осіб для подальшого здійснення злочинної діяльності; б) реакція особи на відповідні повідомлення у соціальних мережах та подальший контакт із злочинцями з використанням різного типу месенджерів;

– система кваліфікаційних вимог до особи, яка вирішила здійснювати злочинну діяльність економічної спрямованості із використанням кіберпростору;

– особливості попередньої співбесіди із такою особою, зокрема ким вона проводилась та її зміст;

– чи надавались особі перевірочні завдання з метою перевірки її кваліфікації щодо використання апаратних засобів та програмного забезпечення для здійснення злочинної діяльності економічної спрямованості;

– чи проводилось навчання особи щодо психологічних методик входження у довіру та використання засобів психологічного маніпулювання під час особистих розмов із потерпілими, зокрема у випадках вчинення шахрайств із використанням засобів стільникового зв'язку, механізм яких передбачає особистий вербальний контакт злочинця і потерпілого за допомогою засобів стільникового зв'язку;

– чи був обумовлений “випробувальний термін” перед постійним входженням до складу злочинного угруповання;

– чи вимагались від особи рекомендації інших злочинців чи фахівців у сфері високих інформаційних технологій з метою підтвердження її кваліфікації та готовності здійснювати злочинну діяльність;

по-друге, дані, які характеризують безпосередню злочинну діяльність виконавця. У межах цього блоку з'ясовуються питання щодо: безпосереднього алгоритму злочинної діяльності виконавця, зокрема, які конкретно дії вчинялись ним із використанням апаратних засобів та програмного забезпечення, що мають протиправний характер; спосіб забезпечення виконавця конкретними апаратними засобами та програмним забезпеченням; часові проміжки здійснення злочинної діяльності; основне місце базування комплексу апаратних засобів, які використовувались для здійснення злочинної діяльності; використання спеціалізованого програмного забезпечення для маскуванню власної протиправ-

ної діяльності. У контексті з'ясування питань вказаного блоку предмету допиту, на нашу думку, слідчому слушно залучати спеціаліста, функціональною спрямованістю якого є: а) уточнення запитань слідчого щодо апаратних засобів та програмного забезпечення, яке використовувалось під час здійснення злочинної діяльності; б) конкретизація питань щодо безпосередньої технологічної складової злочинної діяльності; в) надання консультативної допомоги слідчому щодо оцінки повноти та правдивості показань наданих особою;

по-третє, дані, які характеризують структуру та чисельність злочинного угруповання, яке вчиняє злочини економічної спрямованості із використанням кіберпростору. У межах цього блоку питань з'ясовуються дані щодо: чисельності злочинного угруповання, якщо вона відома конкретному виконавцю; інтенсивності зв'язків між виконавцями злочинної діяльності; дані щодо організаторів злочинного угруповання та інших осіб, які входять до його керівної ланки; моделі побудови злочинного угруповання;

по-четверте, дані щодо розподілу доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності. У межах цього блоку предмета допиту встановлюється:

– модель розподілу доходів між виконавцями злочинної діяльності: а) отримання відсотків від протиправних транзакцій; б) фіксована оплата за здійснення злочинної діяльності; в) спосіб та частота виплат; г) суб'єкт, який проводить виплати;

– банківські рахунки та будь-які фінансові інструменти, які використовувались для отримання винагороди за здійснення злочинної діяльності.

Продовжуючи, необхідно звернути увагу й на предмет допиту організатора такого угруповання та осіб, які входять до його керівної ланки. Вважаємо, що предмет допиту таких осіб може бути структуровано на такі блоки: *по-перше*, мотиви та передумови створення злочинного угруповання для здійснення такої злочинної діяльності; *по-друге*, модель структурної побудови угруповання (розподіл

ролей) та модель безпосереднього здійснення злочинної діяльності; *по-третє*, біографічні дані організатора та активних учасників, зокрема щодо їх попередньої трудової діяльності з метою виявлення інших осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочинів та не відомі працівникам правоохоронних органів; *по-четверте*, особливості забезпечення злочинного угруповання загалом та окремих виконавців необхідними апаратними засобами та програмним забезпеченням для вчинення злочинів; *по-п'яте*, дані щодо інфраструктурних елементів такої злочинної діяльності, зокрема й системи зв'язків, які використовуються для її забезпечення тощо; *по-шосте*, форми та фінансові інструменти, які використовувались для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; *по-сьоме*, модель підбору нових учасників угруповання.

Безумовно, запропонована нами структура предмету допиту не є вичерпною, а лише типовою і повинна коригуватись залежно від слідчої ситуації, яка склалась на відповідному етапі розслідування, особливостей технології злочинної діяльності, кількості встановлених та затриманих учасників злочинної діяльності тощо.

Висновки. Під час досудового розслідування злочинної діяльності економічної спрямованості, яка вчиняється із використанням кіберпростору основним інструментом збирання доказів залишаються слідчі (розшукові) дії, організація і тактика проведення яких адаптується до особливостей технології такої злочинної діяльності. З урахуванням цього, можна виокремити такі особливості їх проведення: *по-перше*, необхідність підготовки та використання спеціальних засобів для фіксації цифрової інформації, яка функціонує у цифровій формі; *по-друге*, обов'язкове залучення спеціаліста у сфері високих інформаційних технологій для надання консультативної та іншої допомоги слідчому; *по-третє*, необхідність вжиття нетрадиційної системи заходів, яка спрямована на забезпечення ефективності слідчої (розшукової) дії, зокрема недопущення знищення цифрових доказів під час її безпосереднього проведення.

Список використаних джерел:

1. Довженко О.Ю. До питання про тактику допитів у справах про кіберзлочини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 37. С.143-145
2. Удалова Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. Паливода А. В.. 2006. 324 с.

Анотація

У статті проаналізовано особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування економічних злочинів, які вчиняються із використанням кіберпростору. Перш за все, звернута увага на особливостях проведення огляду. Визначено особливості проведення огляду під час розслідування таких злочинів. Виокремлено та охарактеризовано основні блоки огляду під час розслідування. Наголошено на важливості виявлення під час огляду інфраструктурних елементів такої злочинної діяльності для формування теоретичної моделі її функціонування та визначення подальшого напрямку розслідування. Виокремлено дві тактичні ситуації огляду апаратних засобів, а також сформульовані основні структурні елементи підготовки до огляду під час розслідування таких злочинів. Особлива увага звернута на особливості огляду апаратних засобів та програмного забезпечення у реальному режимі часу їх функціонування. Обґрунтовано доцільність застосування двох тактичних моделей подальшого огляду залежно від тактичної ситуації, яка склалась після його початку. Виокремлено особливості огляду апаратних засобів та місці події, а також функціональну спрямованість спеціаліста під час такого огляду.

Крім того, окрема увага звернута на особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях цієї категорії. Детально окреслено особливості підготовки до допиту у цій категорії кримінальних проваджень. Виокремлено дані, які підлягають попередньому аналітичному опрацюванню під час підготовки до проведення допиту. Детально охарактеризована структура предмету допиту виконавця злочинної діяльності, а також її організатора та активних учасників управлінської ланки. Визначено структурні елементи предмету допиту таких осіб, а також сформульовано систему обставин, яка встановлюється під час їх реалізації. Охарактеризовано функціональну спрямованість інформації, яка отримується під час реалізації відповідного блоку допиту.

Ключові слова: злочинна діяльність; економічні злочини; кіберпростір; слідчі (розшукові) дії; огляд; допит.

Kuliush V.M. Organizational and tactical features of conducting separate investigative (search) actions during the investigation of criminal activities of economic orientation, committed using cyberspace

The article analyses the specifics of conducting individual investigative (search) actions during the investigation of economic crimes committed using cyberspace. First of all, attention is paid to the peculiarities of the inspection. Peculiarities of the examination during the investigation of such crimes have been determined. The main review blocks during the investigation are highlighted and characterized. The importance of identifying the infrastructural elements of such criminal activity during the inspection in order to form a theoretical model of its operation and determine the further direction of the investigation is emphasized. Two tactical situations of hardware inspection are singled out, as well as the main structural elements of preparation for inspection during the investigation of such crimes are formulated. Special attention is paid to the features of the review of hardware and software in the real-time mode of their operation. The expediency of using two tactical models of

follow-up inspection is substantiated, depending on the tactical situation that developed after it began. Peculiarities of inspection of hardware and the place of the event, as well as the functional orientation of the specialist during such an inspection are highlighted.

In addition, special attention is paid to the peculiarities of interrogation in criminal proceedings of this category. The peculiarities of preparation for interrogation in this category of criminal proceedings are outlined in detail. The data, which are subject to preliminary analytical processing during the preparation for the interrogation, have been singled out. The structure of the subject of interrogation of the perpetrator of criminal activity, as well as its organizer and active members of the management chain, is characterized in detail. The structural elements of the subject of questioning of such persons are defined, as well as the system of circumstances established during their implementation is formulated. The functional orientation of the information obtained during the implementation of the relevant interrogation block is characterized.

Key words: criminal activity; economic crimes; cyberspace; investigative (search) actions; review; interrogation.